

SYSTEMY FONÉMŮ (FONÉMICKÉ SYSTEMY)

- Fonologická typologie:
 - Co je v jazycích obvyklé a neobvyklé?
 - Jaké typy jazyků existují podle fonologických vlastností?
 - Existují fonologické vlastnosti, které jazyky vždy mají (*absolutní fonologické univerzálie*)?
 - Jaké jsou závislosti mezi fonologickými vlastnostmi? (Obsahuje-li jazyk vlastnost *x*, má nebo může mít i vlastnost *y*? Tj. tzv. *implikační univerzálie*.)
 - Proč to všechno?
- Jak ale definovat fonologickou jednotku (např. segment/foném)?
 - Foneticky?
 - Opozičně?
 - Podle alternací?

ZDROJE INFORMACÍ O VÝSKYTECH A FREKVENCÍCH SEGMENTŮ V JAZYCÍCH SVĚTA

- Zaznamenáno 7 139 současných živých jazyků,^[*] ale uspokojivě popsaných snad 10–20 %.

[*] podle databáze Ethnologue, <https://www.ethnologue.com>

- Existují popisy **vyvážených** a **reprezentativních** vzorků jazyků.

Databáze	Počet jazyků	Zdroj
<i>UCLA Phonological Segment Inventory Database</i> (UPSID)	317 (1.) /415 (2.) (podle verze)	1. Maddieson, I. 1984. <i>Patterns of Sounds</i> . Cambridge Univ. Press. 2. http://web.phonetik.uni-frankfurt.de/upsid.html
<i>Lyon-Albuquerque Phonological Systems Database</i> (LAPSyd)	654 (3.)	3. https://lapsyd.humanum.fr/lapsyd/
<i>World Atlas of Language Structures</i> (WALS)	486–567 (podle zkoumaného jevu)	https://wals.info
<i>Phoible</i>	2 186 (ale nevyvážené, nereprezentativní)	https://phoible.org

ABSOLUTNÍ FONOLOGICKÉ UNIVERZÁLIE (O ZNÁMÝCH JAZYCÍCH)

- 1) Všechny jazyky mají konsonanty a vokály.
- 2) Všechny jazyky rozlišují mezi sonorami a obstruenty.
- 3) Všechny jazyky mají okluzivy a ve všech jazycích jsou okluzivy rozlišeny podle místa artikulace.

Problém s tzv. formálními/architektonickými univerzáliemi:

- 4) Všechny jazyky mají slabiky.
- 5) Všechny jazyky mají slabiky typu CV.

→ Závislé na definici deskriptivní jednotky a na způsobu analýzy.

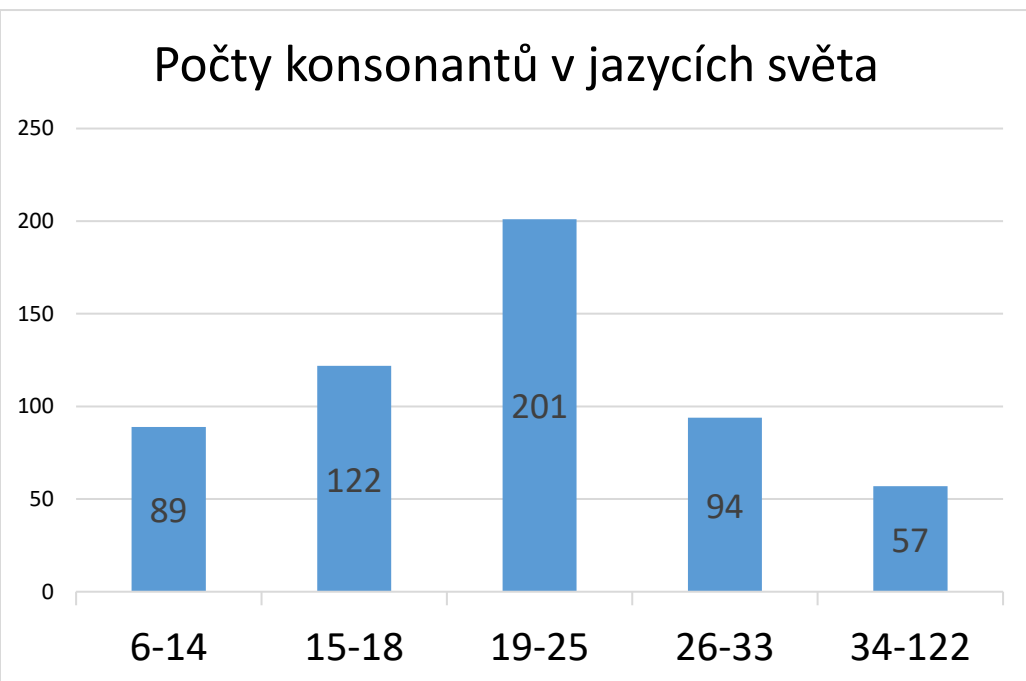
POČET SEGMENTŮ

- Kolik je různých fonémů? Těžko říct. Phoible zaznamenává 3 183 různých segmentů, ale to bude přehnané.
- Nejméně 11 fonémů (jaz. rotokas, Šalomounovy ostrovy), nejvíce až 141 (jaz. !xū, Afrika).
- Většina jazyků (70 %) má 20–37 fonémů (čeština 40 = 27 souhlásek + 13 samohlásek).

KONSONANTY

- 6–122, průměr 22,7 (čeština nadprůměrná: 27).

p	b	t	d	č	k	g	?
f		s		š			h
	m		n	ň		ŋ	
	w		l r	j			

20 nejčastějších konsonantů
(šedě = čeština jako foném nemá)

Průměrný inventář:

celý svět

Podprůměrný:

Pacifik, Jižní Amerika, východ Severní Ameriky

Nadprůměrný:

Afrika, severozápad Severní Ameriky

Mapa:

<https://wals.info/chapter/1>

Explozivy

- Obvykle tři místa artikulace: *labiály* × *koronály* × *veláry* (53,9 %).
- Čtyři místa 32,5 %: *palatály* (18,6 %) nebo *uvuláry* (14,8 %).
- Převaha neznělých exploziv:
 - 91,8 % jazyků *neznělé*, 66,9 % *znělé*
 - opozice N × Z: 51,1 %
 - pouze N: 15,5 %; pouze *znělé* extrémně vzácné!
- Trojčlenná laryngální opozice (*neznělé* × *znělé* × *neznělé aspirované*): 28,7 %.

Frikativy

- Místo podobně jako u exploziv.
- Opět převaha neznělých segmentů (*znělé* frikativy jsou málo odlišné od *znělých* aproximant).
- Nejčastěji 2 frikativy: /s/ (83,9 % jazyků) a /ʃ/ (46,1 %), dále /f/ (42,6 %).
- Zvláštnost: frikativy jsou extrémně vzácné v australských jazycích.

Nazály

- Preference znělých nazál (podobně u jiných sonor).
- Jazyky bez nazál extrémně vzácné (pouze 2,2 %).
- Počet nazál v jazyce je zpravidla stejný nebo menší než počet exploziv.
- Nejčastější počet podle místa artikulace: 2 (31,9 %), 3 (30,0 %), 4 (26,2 %).
- Nejčastější nazály: /n/ (95,3 %), /m/ (94,3 %), /ŋ/ (53,0 %), /ɲ/ (39,4 %).

Likvidy

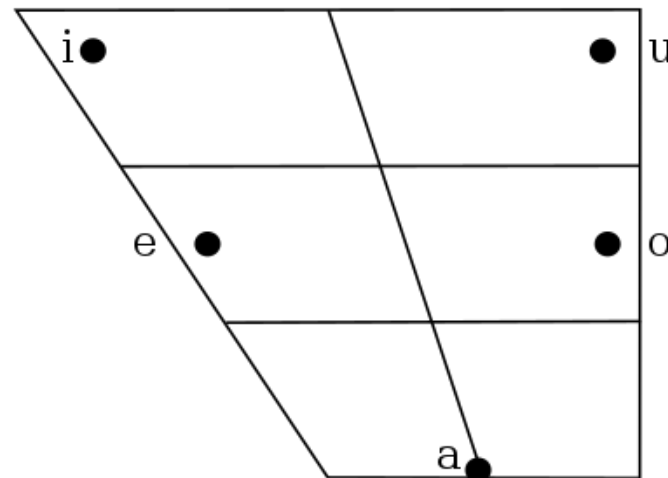
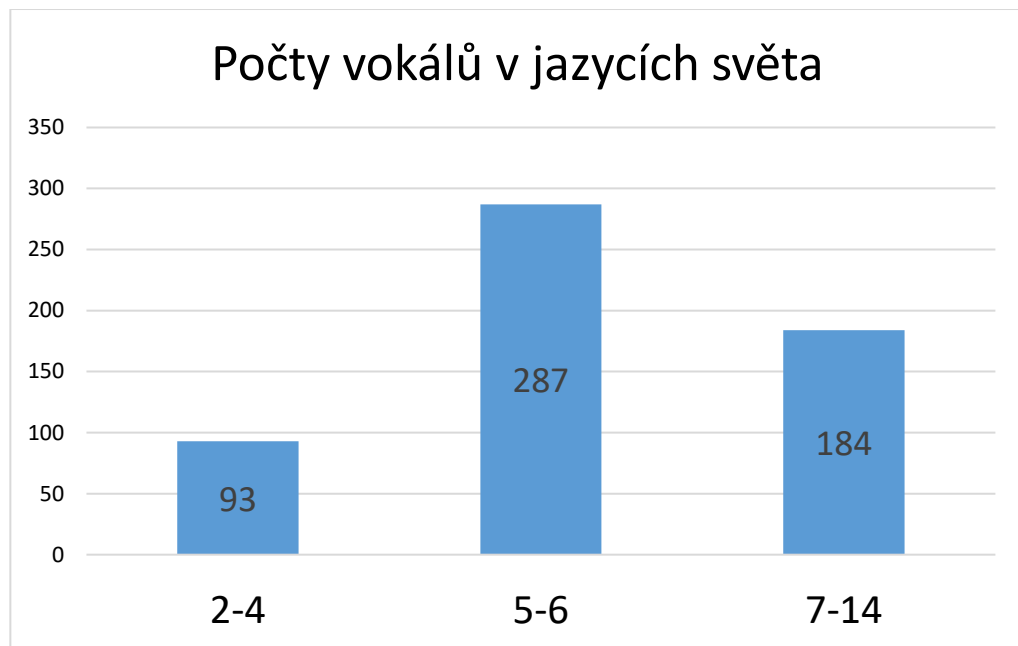
- Nejčastěji dvě (41,0 %), a to r-ová likvida + laterála; pak jedna (23,3 %); pak tři (14,5 %).
- Když jedna, tak to je r-ový konsonant spíš než laterála.
- Když tři, tak nejčastěji jeden r-ový konsonant + dvě laterály.

Centrální aproximanty

- /j/ (86,1 %), /w/ (75,7 %); ostatní extrémně vzácné (méně než 2 %).

VOKÁLY

- 2–14 základních vokálů, 1/3 jazyků má 5 (stejně tak i čeština).

Průměrný inventář:

celý svět, velmi výrazně v jižní Africe

Podprůměrný:

Severní a Jižní Amerika, Austrálie

Naprůměrný:

rovníková Afrika, severovýchodní Asie, většina

Evropy

Mapa:

<https://wals.info/chapter/2>

JAK VYSVĚTLIT PREFERENCI URČITÝCH FONÉMICKÝCH SYSTÉMŮ?

Typy vysvětlení ve fonologii

	<i>Ne-teleologické</i>	<i>Teleologické (funkční)</i>
<i>Synchronní</i>	např. strukturní faktory (symetričnost, ekonomie)	např. příznakovost
<i>Diachronní</i>	např. neporozumění / odlišná fonologizace	např. ulehčení artikulace, percepční vzdálenost

Příznakové

- méně přirozené
- komplexnější
- specifictější
- méně časté
- neočekávané
- ne základní
- méně stabilní
- vyskytující se v méně jazycích
- později osvojované
- dříve se ztrácející při jazykovém deficitu
- implikuje nepříznakovou vlastnost
- obtížněji artikulovatelné
- percepčně zřetelnější
- menší fonetický prostor
- podstupuje neutralizaci
- nepravděpodobně bude epentetické
- způsobuje asimilaci
- při splynutí zůstává zachováno
- při elizi zůstávání zachováno

Nepříznakové

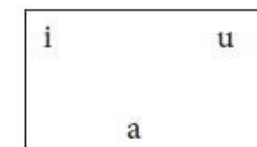
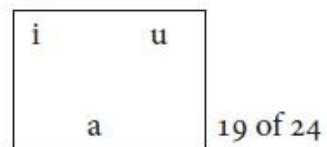
- přirozenější
- jednodušší
- obecnější
- častější
- očekávané
- základní
- stabilní
- vyskytující se ve více jazycích
- dříve osvojované
- později se ztrácející při jaz. deficitu
- implikováno příznakovou vlastností
- jednodušeji artikulovatelné
- percepčně méně zřetelné
- větší fonetický prostor
- výsledek neutralizace
- pravděpodobně bude epentetické
- podstupuje asimilaci
- mizí při splynutí
- mizí při elizi

PERCEPČNÍ VZDÁLENOST (příklad)

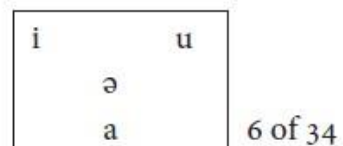
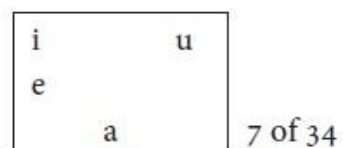
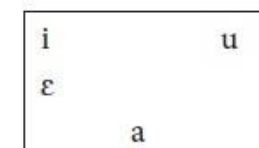
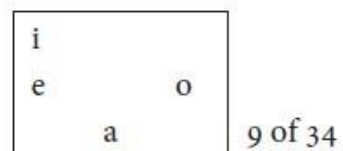
Most common

Liljencrants and Lindblom predicted

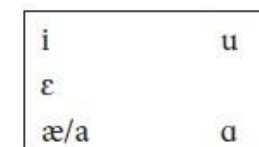
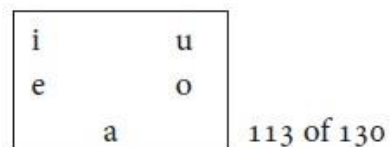
3 vowels

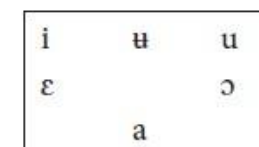
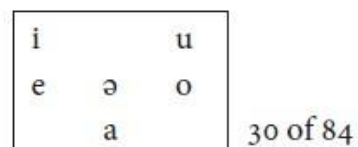
4 vowels

5 vowels

6 vowels

ARTIKULAČNÍ JEDNODUCHOST (příklad)

Míra artikulační složitosti

1) Základní artikulace

p	b	t	d	tʃ	k	g	ʔ
f		s		ʃ			h
	m		n		ɲ	ŋ	
	w		l r		j		

2) Rozšířená artikulace

- např. dyšná a třepená fonace, znělost u frikativ, aspirace; větší vzdálenost od klidové pozice artikulátorů (labiodentály, retroflexivy, palatoalveoláry, uvuláry, faryngály); mlaskavky, implozivy, ejektivy

3) Složitá artikulace

- hlásky obsahující více než jednu rozšířenou artikulaci
např. labializované uvuláry, dyšně znělé mlaskavky

EKONOMIE SYSTÉMU × SYMETRIČNOST SYSTÉMU

- Jazyky preferují inventář segmentů, který v maximální míře využívá co nejmenší počet fonologických vlastností.

TABLE 3.8. Three sound inventories differing in symmetry and economy

Inventory A			Inventory B			Inventory C		
p	t	k	p	t	k	p	t	k
b	d	g	b	d	g	b	d	g
f	s	x	f	s	x	f	s	x
v	z	ʁ				v	z	